

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 376(477)

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-3-01>

РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Потапюк Л. М.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціогуманітарних технологій
Луцький національний технічний університет
вул. Львівська, 75, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0003-0830-8758
potapiuk2020@gmail.com*

Дендак А. С.

*студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності «Освітні, педагогічні науки»
Луцький національний технічний університет
вул. Львівська, 75, Луцьк, Україна
orcid.org/0009-0009-0344-6618
kislichkaaa@gmail.com*

Ключові слова: *інклюзія, концепція інклюзивного навчання, універсальний дизайн, реалізація.*

У статті розкривається сутність понять «інклюзія», «універсальний дизайн», аналізуються концепції інклюзивного навчання. Здійснено теоретичний огляд напрацювань сучасних науковців. Зазначено складники, які забезпечують успішне впровадження інклюзивного навчання.

Висвітлюються основні науково-теоретичні розробки проблем інклюзивної педагогіки; обґрунтовується актуальність питання щодо необхідності подальшого вивчення досвіду організації та вдосконалення освітнього процесу в інклюзивному закладі. Розглядаються принципи універсального дизайну. Доведено важливість створення універсального дизайну освіти, який трактується як дизайн усіх складових навчального процесу, що забезпечує доступність та практичність в освітньому середовищі. Здійснено аналіз законодавчих документів та правових актів, які передбачають створення умов активної життєдіяльності для осіб з ООП.

Доведено наявність проблем при організації освітнього процесу (недостатнє забезпечення матеріально-технічної бази; необізнаність адміністрації закладів освіти щодо наявності субвенцій; низький рівень знань щодо ефективного використання коштів відповідно до потреб учасників освітнього процесу; недосконалість нормативно-правової бази та її розбіжності у впровадженні в практику; недостатнє державне дофінансування у розвитку та модернізації інклюзивного навчання; зниження мотивації педагогічних працівників через недостатню фінансову винагороду за працю).

Означені перспективні нововведення у педагогічній діяльності осіб, які безпосередньо працюють з дітьми з особливими освітніми потребами, та шляхів усунення наявних проблем через призму поглядів практикуючих

педагогів. наголошується на залучені до впровадження змін на державному рівні, модернізація правових засад для подальшого розвитку системи освіти, в основі якої лежить створення умов для навчання, соціальної адаптації, інтеграції в суспільство дітей з особливими освітніми потребами.

DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION

Potapiuk L. M.

*Candidate of Sciences in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Socio-Humanitarian Technologies Department
Lutsk National Technical University
Lvivska str., 75, Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0830-8758
potapiuk2020@gmail.com*

Dendak A. S.

*Student of the Second (Master's) Level of Higher Education Majoring in Educational
and Pedagogical Sciences
Lutsk National Technical University
Lvivska str., 75, Lutsk, Ukraine
orcid.org/0009-0009-0344-6618
kislichkaaa@gmail.com*

Key words: *inclusion, concept of inclusive education, universal design, implementation.*

The article reveals the essence of the concept of 'inclusion', the concept of inclusive education and the concept of 'universal design'. A theoretical analysis-review of the works of modern researchers and scientists was carried out. The components that ensure the successful implementation of inclusive education are indicated.

The main scientific and theoretical developments of the problems of inclusive pedagogy are highlighted; the relevance of the issue regarding the need for further study of the organization's experience and improvement of the educational process in an inclusive institution is substantiated. The principles of universal design are considered. The importance of creating a universal design of education, which is interpreted as the design of all components of the educational process that ensures accessibility and practicality in the educational environment, is proved.

An analysis of legislative documents and legal acts, which provide for the creation of conditions for active life for persons with disabilities, was carried out.

As a result of the study, it was proved that there are problems in the organization of the educational process, namely: insufficient provision of the material and technical base; ignorance of the administration of educational institutions in the presence of subventions; low level of knowledge regarding the effective use of funds in accordance with the needs of all participants in the educational process; the imperfection of the normative legal framework and its discrepancies in implementation in practice; insufficient state co-financing in the development and modernization of inclusive education; decrease in the motivation of teaching staff due to insufficient financial remuneration for work. The formation of promising innovations in the pedagogical activity of persons who work directly with children with special educational needs, and ways of eliminating existing problems through the prism of the views of practicing teachers.

Involvement in the implementation of changes at the state level, modernization of the legal framework for the further development of the education system, which is based on the creation of conditions for learning, social adaptation, and integration into society of children with special educational needs.

Постановка проблеми. «Сьогодні інклюзивна освіта набуває широкої популярності та розвитку як в усьому світі, так і в Україні. Її впровадження демонструє прагнення нашої держави орієнтуватися на міжнародні стандарти та загальні цінності з метою створення системи допомоги особам з особливими освітніми потребами, забезпечення для них рівних прав і можливостей, визнання цінності кожної особистості на засадах взаєморозуміння, поваги та гуманності. Саме ці зміни констатують про те, що розширення розуміння поняття інклюзії на теренах освітнього простору свідчить про серйозні соціальні зрушення, а проблема інклюзивної освіти набуває все більшої актуальності» [5, с. 120].

Якщо аналізувати ситуацію щодо розвитку інклюзивної освіти, то до повномасштабного вторгнення росії на територію України найбільшими проблемами у сфері дотримання прав людей з інвалідністю були дискримінація, виключення, ізоляція. З початку війни до проблем додалися недоступність до приміщень для тимчасового прихистку, інформації, відсутність доступу до їжі, її недостатня кількість, неякісна логістика, проблеми з евакуацією осіб з особливими освітніми потребами (далі ООП). Люди з інвалідністю, які шукають притулку, також ризикують опинитись у сегрегації в інтернатних установах, інформаційній і соціальній ізоляції.

Війна призвела до виникнення бідності, дискримінації або відсутності підтримки з боку батьків та громад. Відсутність доступу до якісної інклюзивної освіти різко зменшує шанси дітей з ООП розкрити свій потенціал, здобути необхідні життєві навички, щоб у майбутньому заробляти собі на прожиття. Хоча становище дітей в Україні поступово покращується, однак певні виклики ще залишаються [8, с. 282].

Мета дослідження – проаналізувати розвиток інклюзивної освіти в Україні, визначити її проблеми та перспективи. Завданням є дослідження актуальних проблем на шляху впровадження освітніх реформ у галузі освітньої діяльності через призму поглядів сучасних практикуючих педагогів, які працюють з дітьми з ООП; пошук перспектив удосконалення навчального процесу в закладах освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні та інших країнах світу зростає роль досліджень, спрямованих на пошук ефективних шляхів орга-

нізації і впровадження сучасних методик та технологій в освіті дітей, які мають особливості психофізичного розвитку в загальноосвітній простір (В. Бондар, Е. Данілявічуте, В. Засенко, А. Колупаєва, А. Конопльова, М. Малофєєв, С. Миронова, Н. Назарова, Ю. Найда, Л. Потапюк, Т. Сак, В. Синьов, В. Феоктістова, Н. Шматко та ін.). Вагоме місце посідають дослідження вчених Н. Софій, Ю. Найди (створення оптимального освітнього простору для спільної роботи); С. Миронова (корекційно-розвивальний компонент інклюзивного навчання); О. Рассказової (соціалізація учнів в умовах інклюзивної освіти, соціально-педагогічна підтримка сімей); В. Засенка (перспективи розвитку інклюзивної освіти в Україні) та ін.

Науковці працюють також над розробкою складників підтримки успішного впровадження інклюзивного навчання і виділяють: «Формування нової філософії суспільства щодо позитивного ставлення до дітей та осіб із порушеннями психофізичного розвитку та інвалідністю, толерантного ставлення всіх учасників освітнього процесу до спільного навчання; визначення пріоритетів державної політики у сфері освіти в частині забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з ООП; удосконалення нормативно-правового, науково-методичного, фінансово-економічного забезпечення, орієнтованого на впровадження інклюзивного навчання; формування освітньо-розвивального середовища для дітей з ООП в загальноосвітніх закладах; розробка навчально-методичного забезпечення; підвищення соціальної відповідальності сім'ї у вихованні дитини з ООП, активна участь місцевої громади в реалізації інклюзивної практики; підготовка педагогічних кадрів для роботи з такими дітьми» [4, с. 60]. Комплексне застосування зазначених складників дасть можливість підвищити якість інклюзивного навчання та допомогти дітям з ООП легше соціалізуватися в соціумі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під інклюзією розуміємо процес підвищення участі всіх громадян у соціумі, і тих, які мають порушення психофізичного розвитку. Інклюзія є соціальною концепцією, яка передбачає дотримання принципу гуманізму та прав осіб з ООП на якісну і доступну освіту; успішну інтеграцію в суспільство. Концепція інклюзивної освіти декларує, що усі діти є цінними й активними членами суспільства. «Тому ставиться питання щодо формування в освітньому просторі

такої системи відносин, у якій люди з ООП відчували себе частиною спільноти, мали можливість діяти і, незважаючи на порушення в розвитку, бути визнаними в суспільстві» [6, с. 206].

Враховуючи наукові доробки зарубіжних вчених, які дотримуються думки про те, що не всі діти з ООП повинні бути включені в інклюзивну освіту, оскільки багато з них потребують мультидисциплінарної освіти в спеціальних центрах, виокремлюють такі системи інклюзивної освіти:

1. Основну (загальну) систему, коли більшість дітей з інвалідністю включені в загальну систему освіти, отримують додаткову підтримку (адаптація шкільної інфраструктури до їхніх потреб, менша кількість учнів у класі, наявність асистента вчителя у класі, додаткові заняття, доступ до фахових фахівців); (система включення дитини з ООП в освітній процес).

2. Систему відкритої спеціальної освіти – учні без інвалідності навчаються у спеціальних школах, діти з ООП мають кращі умови для розвитку, ніж у звичайних школах (додаткові заняття, екскурсії, невеликі класи, різноманітні дидактичні посібники); переважає освітня культура.

3. Спільну інтеграцію (спеціальні та загальноосвітні школи співіснують). Функціонування спеціальної та загальноосвітньої школи (або спеціального класу в загальноосвітній школі) пліч-о-пліч, спільні заходи, поїздки, ігри, спортивні змагання, інтеграція на перервах. У цій системі школи для дітей з ООП та загальноосвітні школи співіснують, однак не поєднуються [7, с. 191].

Науковці також виділяють основні концепції інклюзивного навчання: «Визнання суспільством рівноцінності всіх учнів і педагогів; підвищення участі учнів у навчальному процесі й позашкільних заходах, зниження рівня ізольованості частини учнів; зміни в політиці закладу, практиці, шкільній культурі з метою приведення у відповідність із потребами учнів; подолання бар'єрів на шляху отримання якісної освіти та соціалізації всіх учнів; аналіз і вивчення спроб подолання бар'єрів для отримання знань для окремих категорій; проведення реформ, спрямованих на покращення становища, соціальної захищеності всіх учнів; переконання в тому, що відмінності між учнями – ресурс, що сприяє педагогічному процесу; визнання прав дітей на отримання освіти в закладах, що розташовані за місцем проживання; покращення ситуації у школах для учнів і педагогів; визнання ролі шкіл у підвищенні академічних показників учнів, розвитку місцевих громад; партнерських відносин між школами і місцевими громадами; визнання, що інклюзія в освіті – один із аспектів інклюзії в суспільстві» [4, с. 60].

Важливим складником в організації інклюзивної освіти є практична та доступна організа-

ція освітнього простору, яка дасть можливість користуватися усіма необхідними засобами. Цей компонент може та повинен забезпечувати універсальний дизайн в освіті, який трактується як дизайн усіх складових компонентів навчального процесу. У центрі уваги універсального дизайну знаходиться дитина або студент. Дизайн має враховувати потреби усіх учнів (у тому числі з ООП) при підготовці начального плану, виборі адаптивної програми, методів, засобів та способів викладання, оцінюванні знань, розробці архітектурного дизайну закладу освіти, користуванні бібліотеками, спортивними майданчиками, гуртожитками, веб-сайтами, посадовими інструкціями та навчальними матеріалами тощо.

Центр універсального дизайну вважає, що «... завдання універсального дизайну полягає в полегшенні життя кожного, оскільки продукти, комунікації та навколишні будівлі стають більш придатними для використання великою кількістю людей, що є маловартісним або навіть безкоштовним. Це функціональне визначення створює основу для розуміння універсального дизайну в освіті: освітнє середовище та продукти створюються від самого початку із забезпеченням доступності для широкого кола користувачів, незважаючи не те, чи мають вони інвалідність, чи ні» [2].

Універсальний дизайн, на думку Л. Байди, ґрунтується на принципах рівності і доступності використання, гнучкості використання, простоті та зручності використання, допустимості помилок, низького рівня фізичних зусиль, наявності необхідного розміру простору, сприйняття інформації з урахуванням різних сенсорних можливостей користувачів [1, с. 77–79].

Отож створення універсального дизайну дає можливість значно покращити умови життя для осіб з особливими потребами; забезпечує доступність до різних сфер діяльності та реалізує рівні можливості для усіх учасників освітнього процесу та їхньої соціалізації в цілому.

Незважаючи на значний інтерес дослідників щодо впровадження та розвитку інклюзивної освіти та шляхів її вдосконалення, бачимо, що на даний момент відсутні фундаментальні дослідження, у яких було б цілісно обґрунтовано теоретичні та практичні засади організації освітнього процесу, описані реальні проблеми, з якими щоденно стикаються фахівці у своїй професійній діяльності при організації освітнього процесу з дітьми з ООП.

У нашому дослідженні ставили за мету отримати інформацію щодо стану впровадження та розвитку інклюзивної освіти в Україні. Експериментальна перевірка передбачала проведення анкетування, респондентами якого були працівники дошкільних навчальних закладів та шкіл

України (45 осіб), які працюють з дітьми з ООП. Для досягнення мети учасникам було запропоновано відповісти на питання анкети щодо сутності інклюзивної освіти; дослідження особливостей процесу впровадження інноваційних методів навчання дітей з ООП; забезпечення нормативно-правовою базою та фінансової винагороди праці педагогів; визначення пріоритетних напрямів щодо створення умов для осіб з порушеннями зору та чинників, які перешкоджають впровадженню й розвитку інклюзивної освіти.

За результатами опитування, 79,1% респондентів вважають, що нормативно-правова база може забезпечити реалізацію впровадження та розвиток інклюзивної освіти. Не згодні з цим твердженням 11,6 % опитаних. 9,3 % зазначають, що нормативно-правова база не є досконалою та існують певні розбіжності у теорії і практиці.

Права на освіту громадян України закріплені в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» (вказані права усіх громадян на доступну безкоштовну освіту в державних закладах освіти, в т. ч., і для дітей з ООП). У Законах «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (інформація щодо створення універсального дизайну, який забезпечить реалізацію принципу доступності та належних умов для навчання відповідно до здібностей, інтересів та стану здоров'я громадян).

Зазначені документи передбачають створення усіх необхідних умов для осіб з ООП для здобуття освіти: забезпечення доступності та безоплатності різних форм освіти в державних і комунальних навчальних закладах; формування мережі навчальних закладів, ІРЦ, здатних забезпечувати високоякісні освітні послуги; створення закладів дошкільної освіти різних типів, профілів та форм власності, які можуть реалізувати нормативно-правові аспекти щодо впровадження інклюзивної освіти для осіб з ООП.

Щодо сутності інклюзивної освіти, практикуючі педагоги перш за все зазначили, що це багатовірневий процес включення осіб з ООП в громадське життя; диференційований підхід до навчання в системі загальноосвітніх закладів; індивідуалізована система навчання; процес здобуття освіти в умовах загальноосвітнього простору; реформа, що підтримує особливості кожного учасника процесу. Отож, можемо стверджувати про необхідність інклюзії в умовах сучасності як способу інвестування в суспільство для всіх його членів та забезпечення доступності незалежно від стану здоров'я.

Щодо організації освітнього процесу та рівня науково-методичного забезпечення навчального закладу, впровадження інклюзивного навчання (наявності підручників, посібників, методичних розробок, наочних матеріалів) 31,8% опитаних вважає, що заклад має все необхідне для реалізації навчального процесу та забезпечення високоякісних освітніх послуг. 45,5% зазначили, що у закладі освіти немає усіх необхідних засобів для навчання, багато чого бракує. Решта опитаних (20,5%) вказали на відсутність науково-методичного забезпечення; 2,3% досліджуваних зазначили, що керівництво намагається забезпечувати всім необхідним.

За результатами дослідження, можемо констатувати, що організація освітнього процесу та рівень науково-методичного забезпечення закладів освіти, які впроваджують інклюзію станом на 2023 рік, недосконалий. Саме тому, є необхідність у розробці шляхів усунення недоліків. Насамперед зміни повинні стосуватися врегулюванням питання постачання посібників, підручників, наочних матеріалів у заклади освіти. Налагодження організації освітнього процесу має відбуватися на законодавчому рівні.

Матеріально-технічна база школи – це те, без чого якісне інклюзивне навчання для дітей з ООП є неможливим. Її стан залежить від фінансування шкіл відповідно до потреб дітей з ООП і часто – від обізнаності адміністрації шкіл щодо джерел і обсягів такого фінансування. Дослідження виявило, що не всі директори шкіл, в яких впроваджується інклюзивне навчання, обізнані щодо суми субвенцій, які виділяються на кожного учня з ООП, способів ефективного використання цих коштів відповідно до потреб учнів. Причиною є те, що не всі директори знають нормативно-правові документи, неефективно взаємодіють з управліннями освіти, не завжди комунікують із органами місцевої влади з приводу виділення коштів на устаткування школи, ремонту, приведення приміщень закладу відповідно до потреб дітей з ООП.

Для людей з ООП питання доступності є важливою умовою, яка забезпечує їм реалізацію всіх прав на рівні з іншими, надає можливість вести рівноправний спосіб життя і разом з усіма брати участь у житті суспільства. В Україні увага до питань доступності, переважно архітектурної, була привернута громадськими організаціями людей з інвалідністю ще з часів незалежності нашої держави. Але питання доступності в більш широкому значенні почали трактуватися та впроваджуватися після підписання та ратифікації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Науковці, враховуючи цей документ, зазначають, що питання щодо забезпечення доступності регулюються відповідними нормативними документами

і мають включати фізичне оточення, транспорт, інформацію, зв'язок, зокрема інформаційно-комунікаційні технології й системи, послуги тощо [3, с. 63].

На питання, чи на території закладу освіти можна пересуватися візком дитині з ООП, лише 10 із 45 респондентів дали позитивну відповідь. 67% респондентів вказали на наявність у навчальних закладах пандусів.

Найпоширенішим фактором, який уповільнює процес реалізації універсального дизайну є недостатнє фінансування закладів освіти та протиріччя в законодавчій базі, низька мотивація, неготовність керівників до активного впровадження, оскільки цей процес вимагає значних зусиль, затрат часу, зміну всієї філософії та освітньої політики закладу освіти. Саме тому реформа освіти повинна бути гнучкою, будуватися так, щоб на шляху її реалізації була чітка мотивація, фінансове забезпечення з боку держави.

У результаті опитування вияснили, як реалізується принцип доступності, які умови створені у навчальних закладах для організації інклюзивного навчання дітей з порушеннями зору. 23 педагоги пріоритетним назвали посадку таких дітей за першою партою. 13 респондентів виокремили наявність посиленої яскравої кольорової гами при позначенні шкільних зон та спеціально обладнаних місць загального користування; 11 опитаних відзначили наявність посібників зі збільшеним шрифтом або шрифтом Брайля; 11 – наявність посиленого освітлення робочого місця з урахуванням медичних рекомендацій; 6 респондентів вказали на забезпечення приміщення закладу поручнями вздовж стін; 5 – підвезення до місця навчання спеціально обладнаним транспортом. Однак лише один респондент вказав на наявність спеціальної сенсорної кімнати. Троє опитаних респондентів вказали на повну відсутність умов для реалізації інклюзивного навчання для таких дітей.

Аналізуючи відповіді респондентів, бачимо, що наявні умови для організації інклюзивного навчання дітей з порушеннями зору є недостатніми для надання ефективних освітніх послуг та потребують дофінансування.

Досліджуючи питання грошової винагороди педагогічних працівників, бачимо, що 80% опитаних респондентів не задоволені своєю заробітною платою; 16 % опитаних задоволені, інші утримались від відповіді на це питання. Серед найпоширеніших тверджень у відповідях респондентів були такі: бажання отримувати доплату за «важкі» порушення у дітей з ООП, престижність, корекційні

заняття; відсутність методичного забезпечення, яке педагог змушений купувати за власні кошти тощо.

Аналіз результатів дослідження показав, що актуальність зазначеного дослідження є незаперечним, оскільки підтримка дітей з особливими освітніми потребами в Україні потребує вдосконалення на етапі де факто. Упровадження інклюзивної освіти є довготривалим та безперервним процесом, учасниками якого мають бути всі без винятку члени суспільства.

Наявні проблеми щодо розвитку освіти в Україні потребують негайного вирішення і вдосконалення. Зокрема, в освітній галузі необхідно реалізувати новітні підходи; організувати адаптацію навчальних програм, планів, універсального освітнього середовища; здійснювати використання громадських ресурсів, залучати батьків; співпрацювати з фахівцями, створювати комфортне освітнє середовище. З іншого боку, актуалізується потреба створення можливостей задля приведення моделі інклюзивної освіти до високого рівня через активну участь не лише педагогів, вихователів, батьків, а й дітей однолітків, членів родини, соціуму та держави.

Також важливим аспектом є підготовка в освітніх закладах України майбутніх педагогів до роботи з такою категорією дітей, зорієнтованою на сучасні вимоги життя та розвитку українського простору й доступності до освітнього процесу дітей з ООП у загальноосвітніх навчальних закладах. Для працюючих практиків важливим є збагачення фахівця актуальними й інноваційними знаннями, практичними вміннями та навичками у подальшій професійній діяльності; підвищення кваліфікації та перекваліфікація вчителів, вихователів, медичного персоналу, опікунів, збагачення досвідом зарубіжних країн з адаптацією до українських реалій щодо питань інклюзії.

Висновки. Таким чином, існує необхідність визначення нових концептуальних підходів щодо організації інклюзивної освіти, які потребують уточнення стратегії зміни її тактики, яка буде оптимальною для ефективного впровадження. Для формування моделі суспільного життя необхідне створення колегіального обговорення теоретиків та практиків, яке варто ініціювати та організувати за підтримки небайдужих свідомих громадян, які безпосередньо працюють з дітьми з ООП та на практиці знають усі тонкощі організації освітнього процесу. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у подальших наукових дослідженнях психолого-педагогічного змісту у галузі інклюзивної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азін В.О., Байда Л.Ю., Грибальський Я.В. Доступність та універсальний дизайн : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Байди Л.Ю., Красюкової-Еннс О.В. Київ, 2013. 128 с.

2. Байда Л. Як застосовувати в школах універсальний дизайн, стандарти доступності й розумне пристосування. 2020. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-zastosovuvaty-v-shkolah-universalnydyzajn-standarty-dostupnosti-j-rozumne-prystosuvannya/> (дата звернення: 21.08.2023).
3. Ільч Л.М., Науменко М.С. Впровадження універсального дизайну в заклади загальної середньої освіти : аудит доступності. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць*. № 36(2). 2021. С. 62–67.
4. Манжос Е.О. Інклюзивна освіта на сучасному етапі розвитку освітньої галузі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 62, Т. 1. С. 59–62.
5. Потапюк Л.М. Організація інклюзивної освіти у вітчизняному просторі. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2021. № 1(21). С. 119–126.
6. Потапюк Л.М. Соціальна інклюзія у сучасних освітніх закладах. *Витоки педагогічної майстерності : журнал / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. Полтава, 2021. Випуск 27. (Серія «Педагогічні науки»)*. С. 205–210.
7. Pachowicz M. Wyższa Szkoła Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu Edukacja integracyjna jako jedna z dróg kształcenia osób niepełnosprawnych w Polsce. *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania*. Nr III-IV/2020(36-37), 2020. Pp. 184–204.
8. Shostak O, Nikolenko I, Sereda I, Pushkarova T, Potapiuk L. Formation of an inclusive approach in the education of children with special educational needs (ukrainian experience). *Conhecimento & Diversidade, Niterói*, v. 15, n. 38 Jul./Set. 2023. 280–305.

REFERENCES

1. Azin, V.O., Baida, L.Yu., Hrybalskyi, Ya.V., Krasiukova-Enns, O.V. (2013). *Accessibility and universal design: a study guide*. Kyiv, Ukraine (ukr).
2. Baida, L. (2020). *How to apply universal design, accessibility standards and reasonable accommodation in schools*. <https://nus.org.ua/articles/yak-zastosovuvaty-v-shkolah-universalnydyzajn-standarty-dostupnosti-j-rozumne-prystosuvannya/> (ukr).
3. Ilich, L.M., Naumenko, M.S. (2021). Vprovadzhennia universalnoho dyzainu v zaklady zahalnoi serednoi osvity : audyt dostupnosti [Implementation of universal design in institutions of general secondary education: accessibility audit]. *Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy: a collection of scientific papers*, 36 (2), 62–67 (ukr).
4. Manzhos, E.O. (2019). Inkliuzyvna osvita na suchasnomu etapi rozvytku osvitnoi haluzii [Inclusive education at the current stage of development of the educational industry]. *Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 62, Vol. 1, 59–62 (ukr).
5. Pachowicz M. Wyższa Szkoła Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu Edukacja integracyjna jako jedna z dróg kształcenia osób niepełnosprawnych w Polsce. *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania*. Nr III-IV/2020(36-37), 2020. Pp. 184–204. (pol).
6. Potapiuk, L.M. (2021). Orhanizatsiia inkliuzyvnoi osvity u vitchyznianomu prostori [Organization of inclusive education in the domestic space]. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series 'Pedagogy and Psychology'*. *Pedagogical sciences*, 1(21), 119–126. (ukr).
7. Potapiuk, L.M. (2021). Sotsialna inkliuziia u suchasnykh osvitnikh zakladakh [Social inclusion in modern educational institutions]. *Origins of pedagogical mastery*, 27 special issue, 205–210 (ukr).
8. Shostak, O., Nikolenko, I., Sereda, I., Pushkarova, T., Potapiuk, L. (2023). Formation of an inclusive approach in the education of children with special educational needs (ukrainian experience). *Conhecimento & Diversidade, Niterói*, v. 15, № 38. 280–305 (eng).